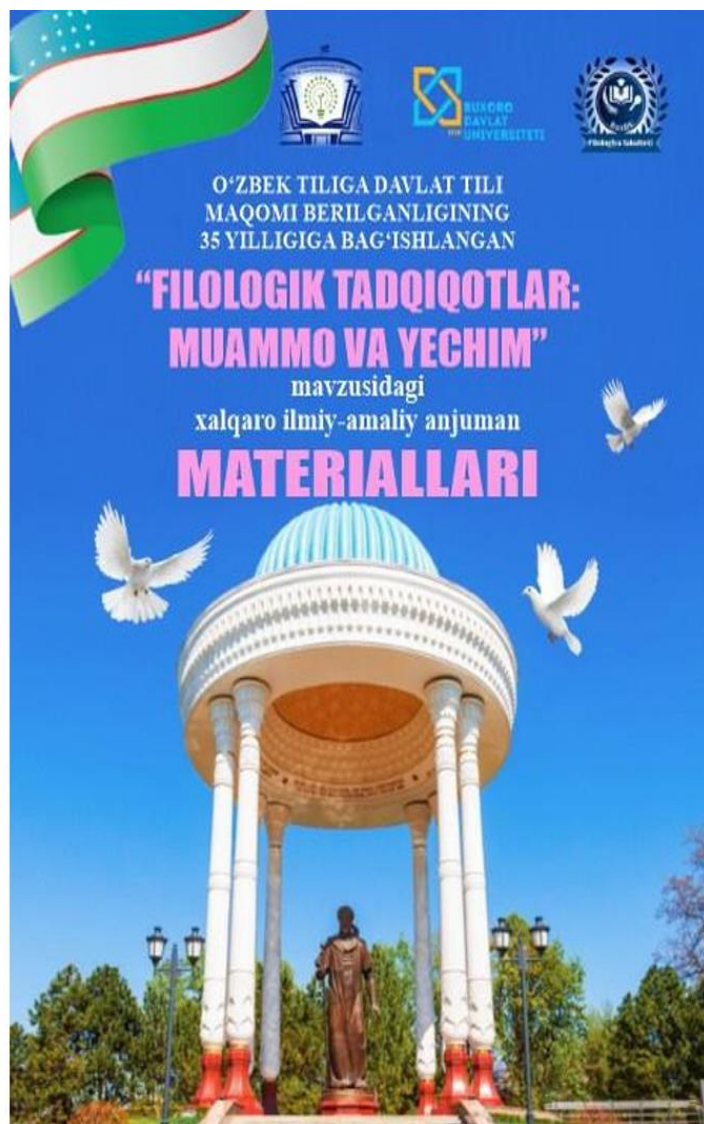

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
O'ZBEK TILSHUNOSLIGI VA JURNALISTIKA KAFEDRASI

**FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
MUAMMO VA YECHIM**

**mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman
materiallari**

Buxoro, 21-oktabr, 2024-yil

“Filologik tadqiqotlar: muammo va yechim” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Buxoro, 2024. – 136 b.

Mas’ul muharrir

**filologiya fanlari doktori (DSc),
professor Abuzalova M.K.**

**filologiya fanlari doktori (DSc),
professor Yuldasheva D.N.**

Taqrizchilar

**filologiya fanlari doktori (DSc),
professor Rajabov D.Z.**

**filologiya fanlari nomzodi,
dotsent Asadov T.H.**

**To‘plovchi va nashrga
tayyorlovchilar**

**filologiya fanlari bo‘yicha falsafa
doktori (PhD), dotsent Ahmadova U.Sh.**

**filologiya fanlari bo‘yicha falsafa
doktori (PhD), dotsent Hamroyeva M.R.**

*Mazkur to‘plamga kiritilgan maqola va tezislarning mazmuni, ularda
keltirilgan ma’lumotlar, bildirilgan fikr-mulohazalarga mualliflarning o‘zlari
mas’uldirlar.*

Hamroyeva M. R., Hamidova D. M. ABDULLA QAHHOR ASARLARINING BADIY TILI TAHLILIDAN	82
Hamroyeva M.R. ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARI UCHUN O'QUV TOPSHIRIQLARI TUZISHDA INNOVATSION YONDASHUV	84
Hikmatova G. O'QUVCHILAR NUTQIDA SO'Z-GAPLAR ETIKASI	85
Latifova M.Y. MUHAMMAD YUSUF SHE'RIYATIDA ERKIN O'XSHATISHLAR	87
Nazarova S.A., Yoqubova Sh.Y. ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA FE'LLI BIRIKMALARNING NUTQIY VOQELANISHI	89
Nuritdinova Sh.S., Raximova N. B. SO'Z KO'CHMA MA'NOLARI USTIDA ISHLASHNING INNOVATSION USULLARI	91
Primov Sh. M. KICHIK HAJVIY JANRLAR TILI VA USLUBI	94
Raimova A. "DUNYONING ISHLARI" ASARIDAGI KO'CHMA MA'NODAGI SO'ZLAR VA ULARNING BADIY AHAMIYATI	98
Raxmonqulova M. T. KONSEPTOSFERANING DUNYO KOGNITIV TASVIRI BILAN ALOQADORLIGI	101
Samandarova G. Y. RUS XALQ MAQOLLARIDA SONLAR	102
To'xtayev Sh. F. TOG'AY MURODNING "OTAMDAN QOLGAN DALALAR" ASARI BADIY OBRAZLARI TAHLILI	105
Xojiyeva M.Y. O'ZBEK TILINI O'QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR	107
Xoldorova Kh. THE RELEVANCE OF THE STUDY OF THE FIELD OF "TOURISM" IN MODERN LINGUISTICS	109
Юсупова А. Ш., Хамроева М. Р. МЕТОДОЛОГИЧЕСКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ АНТРОПОНИМИЧЕСКИХ ФОРМ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТАХИРА МАЛИКА	111
3-SHU'BA. SOHA LUG 'ATLARINI TUZISH VA TERMINOLOGIYA MASALALARI	114
Asadov T. H. O'ZBEK TILINING IZOHLI LUG'ATIDA ORALIQ SO'ZLAR IFODASI	114
Astanova G. A. TARJIMA LUG'ATLAR YARATISH MASALALARGA DOIR	116
Jamilova B.S. AXBORIY MATNLARDA O'ZBEK TILINING SOFLIGI MUAMMOSI	120
Navro'zova M. G'. TERMIN, ATAMA VA SO'Z O'RTASIDAGI MUNOSABAT	122
Rajabov D.Z. QO'SHIQ VA UNING ETIMOLOGIK IZOHI	125
Sharipova M. J., Bafojeva D. E. QARINDOSHLIK MAQOLLARIDA GETERONIMIK MUNOSABAT	127
Kadirov Boburjon Muhammadganiyevich. SHARQIY YEVROPA HAMDA MARKAZIY OSIYO MITAQALARIDAGI HAJVIY JANRLARNING KELIB CHIQISHI	130

conference world science proceedings of the conference —Scientific issues of the modernity. Vol.III. Rost Publishing Dubai, 2015.

9. Jamilova B. Истиқлол даври ўсмирлар қиссаларининг жанрий, бадиий-композицион хусусиятлари. Таълим ва инновatsion тадқиқотлар (Образование и инновatsionные исследования), 2021, – № 7.

10. <https://kun.uz/kr/52656308>

11. <https://kun.uz/kr/99432907>

TERMIN, ATAMA VA SO‘Z O‘RTASIDAGI MUNOSABAT

Navro‘zova M. G‘.,
BuxDU dotsenti, f.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Maqolada terminologiyaning rivojlanish jarayoni jahon va o‘zbek tilshunosligi misolida tahlil qilingan. Termin, atama va so‘z leksemalarining birlashtiruvchi va farqli tomonlari yoritib o‘tilgan. Maxsus terminologiyaning o‘ziga xos xususiyatlari olimlarning fikrlari orqali isbotlangan.

Kalit so‘zlar: *termin, atama, lug‘at, sohaviy terminlar, terminologiya, terminolog olimlar*

Tilshunoslikda terminlarning o‘ziga xos xususiyatga egaligi, ularning umumiy leksik tizimga kirmasligi, maxsus leksik tizim hosil qilishi qator olimlar tomonidan o‘rganilgan. Terminologiya yuzasidan izlanishlar olib borgan tadqiqotchilar o‘tgan asrda “atama”ni maxsus so‘z, muallifning ongli so‘z yaratish mahsuli sifatida, “termin”ni esa til umumiy tizimidagi alohida, aniq belgilangan quyi tizim sifatida ko‘rib chiqdilar. Terminologik tizim tushunchalar tizimini aks ettirganligi sababli, tushuncha so‘z bilan ifodalanmaguncha nutqda voqeylanmaydi. Ko‘pgina tadqiqotlarda berilgan ta’riflaridan ko‘rinib turibdiki, atama olimlar va tadqiqotchilar tomonidan tushuncha sifatida talqin qilinadi. Ammo ba’zi olimlarning ta’kidlashicha, agar terminologik tizim tilning belgilar nazariyasi nuqtayi nazaridan qaralsa, uni muayyan semiotik tizim deb hisoblash mumkin. So‘z ma’lum bir tovush majmuasida mustahkamlangan nominatsiyaga ega bo‘lmasa, u leksik tizimning bir qismi bo‘la olmaydi. So‘zlar tilning leksik tizimini tashkil qiladi, so‘z-terminlar esa uning qatlamlaridan biri – maxsus lug‘atdir.

Tilning maxsus birligi sifatida atamaning mohiyatini, atama va soʻz maʼnosi hajmining nisbatlarini aniqlash, ularning konseptual va lingvistik xususiyatlarini aniqlash xususiyatlari, universal va milliy oʻziga xos xususiyatlarini tadqiq qilish asosiy vazifalardan biri sifatida koʻrib chiqish muhim.

Bu maqsad quyidagi vazifalarni hal qilishni talab qildi:

- 1) oʻziga xos paradigmatic munosabatlarni aniqlash terminologiya tizimidagi atama (polisemiya, sinonimiya, antonimiya);
- 2) atamalar va nomenklatlarning konseptual xususiyatlarini solishtirish va ular orasidagi oʻxshashlik va farqlarni aniqlash;
- 3) milliy va xalqaro miqyosda terminologik tizimlarning normallashtirishiga erishish uchun atamalarni birlashtirish va uygʻunlashtirish usullari va usullarini oʻrganish;
- 4) atamalarning tillararo uzatilishining oʻziga xos xususiyatlarini va ularni tarjima qilishda ekvivalentlikka erishish usullarini qayd etish [Averbux K. Y, 2004: 52].

Atama va soʻz oʻrtasidagi munosabatlar muammosi uzoq vaqtdan beri terminologiyaning eng muhim muammolaridan biri boʻlib kelgan va birinchi navbatda tadqiqotchilarning eʼtiborini tortgan, chunki atama nima ekanligini aniqlamasdan turib, terminologik ishning vazifalari haqida gapirish mumkin emas. Atamalar anʼanaviy ravishda tilning leksik darajasini tashkil etuvchi soʻzlarning qolgan qismiga qarama -qarshi boʻlgan. A.Reformatskiyning fikriga koʻra, isloh qilingan atamalar oʻziga xos xususiyatlarga ega: “Terminlar nafaqat tilda, balki maʼlum bir atamaning bir qismi sifatida mavjud. Agar umumiy tilda (bu terminologiyadan tashqarida) soʻz koʻp maʼnoli boʻlishi mumkin boʻlsa, u holda maʼlum bir terminologiyaga kirsam, bu aniq boʻladi [Reformatskiy A, 1996:115].

Soʻzning asosiy belgilariga quyidagilar kiradi: toʻliqlik, idiomatiklik, leksik va semantik tarkibning doimiylik. Bundan tashqari, leksik daraja birligi sifatida soʻz oʻzining noyob vazifasi – nominatsiya vositasi boʻlishi bilan belgilanadi, chunki soʻzlar, birinchi navbatda, ularning maʼnolarida turli xil voqelik hodisalarining nomlari sifatida mavjud, bu hodisalarining umumlashtirilgan tasvirlari va ular haqidagi maʼlumotlar. Bu xususiyatlar atamaga ham xosdir.

“Atama” – soha tilning nominativ maxsus birligi (soʻz yoki ibora), Ilmiy tushunchalarning aniq nomi uchun qabul qilingan. Ammo atamaning nominativ vazifasi shunchaki voqelikning turli hodisalarini nomlashda emas, balki maxsus tushunchalarni nomlashda ham amalga oshadi.

Soʻzning asosiy belgilariga quyidagilar kiradi: toʻliqlik, idiomatiklik, leksik va semantik tarkibning doimiylik. Bundan tashqari, leksik daraja birligi sifatida soʻz oʻzining noyob vazifasi – nominatsiya vositasi boʻlishi bilan belgilanadi, chunki soʻzlar, birinchi navbatda, ularning maʼnolarida turli xil voqelik hodisalarining nomlari sifatida mavjud, bu hodisalarning umumlashtirilgan tasvirlari va ular haqidagi maʼlumotlar. Bu xususiyatlar atamaga ham xosdir.

“Atama” – soha tilning nominativ maxsus birligi (soʻz yoki ibora), Ilmiy tushunchalarning aniq nomi uchun qabul qilingan. Ammo atamaning nominativ vazifasi shunchaki voqelikning turli hodisalarini nomlashda emas, balki maxsus tushunchalarni nomlashda ham amalga oshadi. Belgilanganlardan tashqari, atama bir qator boshqa xususiyatlarga ega. Har bir olim oʻzining asosiy roʻyxatini oʻziga xos tarzda belgilaydi. Koʻpincha atamaning quyidagi belgilari koʻrsatiladi:

- 1) atama – soʻz yoki ibora;
- 2) atama maxsus tushunchani ifodalaydi;
- 3) atama maxsus sohada qoʻllaniladi.

Masalan, A.Besekirska atamalarning toʻrtta asosiy xususiyatini qayd etadi: 1) maxsus bilim sohasi tushunchasi bilan bogʻliqlik; 2) terminologik birlik uchun aniq taʼrifning mavjudligi; 3) berilgan terminologiya doirasidagi noaniqlik; 4) ushbu terminologiya doirasidagi tizimlilik [Besekirska, A.,1997: 265].

Fikrimizcha, atamaning asosiy xususiyati, birinchi navbatda, uni maxsus, professional sohada qoʻllash ekanligini taʼkidlaydi. Qisqalik, aniqlik, stilistik betaraflik, konnotatsiyaning yoʻqligi, taʼrifning mavjudligi, sinonimiyaning yoʻqligi, antonimiya, omoniya va polisemiya kabi boshqa xususiyatlar ixtiyoriydir. Shuni taʼkidlash kerakki, atama va tushuncha oʻrtasidagi munosabatlar, bir tomondan, soʻz bilan, ikkinchi tomondan, olimlar tomonidan turli yoʻllar bilan hal qilinadi. Shu oʻrinda termin tushunchasini ham izohlab oʻtamiz.

Termin oʻzining asosiy xususiyatlariga faqat terminologik maydon doirasida ega boʻladi, undan tashqarida u oʻzining aniq va tizimli xususiyatlarini yoʻqotadi, shuning uchun terminologik sohaning asosiy belgilari: sistematiklik, taʼrifiylik, monosemiya, ekspressiv-stilistik betaraflikdir.

Leksikologiya boʻyicha baʼzi zamonaviy tadqiqotlarda ham soʻzni atama yoki atama boʻlmagan birliklarga nisbatlash uchun aniq farqlash mavjud emas. Shu oʻrinda qayd etish joizki, “terminologiya adabiy tilning quyi tizimi sifatida qoraladi, yaʼni atamashunoslik umumiy adabiy til doirasida, lekin mustaqil “sektor” hisoblanadi. Terminologiyaning bu “maʼmuriy-hududiy”

pozitsiyasi, bir tomondan, umumiy adabiy til taraqqiyotidagi tendensiyalarning majburiyligini, ikkinchi tomondan, atamashunoslik taraqqiyotida ma'lum bir erkinlik, mustaqillik va o'ziga xos xususiyatni belgilaydi. Adabiy til rivojiga ta'sir etish imkoniyatiga ega bo'ladi [Усмонов С.Мирхамидов М., Насанов С.: 2007, 117].

S. Usmonov, M. Mirhamidov, S. Hasanovlarning fikricha: “... atama so'zining ma'nosi termin so'zining ma'nosiga nisbatan keng bo'lib, u barcha narsalarning nomi sifatida tushuniladi, termin esa muayyan bir tor sohada qo'llanuvchi rasmiylashgan so'zdir. Shu ma'noda, “termin” tushunchasi «atama» tushunchasining ichiga kiruvchi ilmiy-lug'aviy birlikdir”[Narxodjayeva X.: 2013,11].

Termin – ixtisoslashgan sohadagi ma'lum bir tushuncha uchun belgi. Termin tarkibida bitta so'z (oddiy atama) yoki ko'p so'z (murakkab atama) bo'lishi mumkin. Termin, shuningdek, belgi yoki formula holatda ham bo'lishi mumkin. Atamalar umumiy tildagi so'zlarga o'xshash bo'lishi mumkin. Biroq, atamalarni umumiy tildagi so'zlardan farq qiladigan narsa, ularning kontekstida yoki ixtisoslashgan sohasida ega bo'lgan o'ziga xos va batafsil ma'nosidir. Matnni tarjima qilishda asarning tabiati va maqsadli auditoriya umumiy tildagi atama yoki so'z asar kontekstiga to'g'ri keladimi yoki yo'qligini aniqlashga yordam berishi kerak. Hozirgi kunda tilshunoslikda atama sohasida olib borilgan ko'plab izlanishlarga ko'ra, “termin” atamasini ta'riflash muhim masalalardan biriga aylanmoqda. Terminning muhim xususiyatlarini o'rganish borasida ko'plab tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa-da, tilshunoslikda hali ham “termin”ning mohiyatini aniqlashning universal va to'liq usullari ishlab chiqilmagan.

O'zbek tilshunosligining hozirgi rivojlanish bosqichida turli atamalarni tadqiq etishga bag'ishlangan bir qancha monografiya va risolalar nashr etilgan. Bu borada olib borilgan tadqiqot ishlarining mazmuniga qarab, terminshunos olimlarni ikki guruhga ajratish mumkin: nazariyotchilar va amaliyotchilar. Ular terminshunoslik fanining obyekti va predmetini aniqlab berishga katta hissa qo'shganlar. Umumlashgan qoidani ma'qullovchilar atamalar tizimida nazariy tushunchani bilishni ta'kidlab o'tgan bo'lsa, kundalik tajriba egalari esa atamalarni tilga oid jihatlar bilan bir qatorda ulardan foydalanishni targ'ib qilganlar. Ikkala guruh terminshunos olimlari terminologiya fanining asosiy muammolarini belgilab berganlar. Hozirgi zamon o'zbek tilshunosligida termin, terminologiya atamalarining ma'nolari hamda ular borasidagi fikrlarni ajratish eng muhim muammolardan biri hisoblanadi. Terminolog-tilshunoslar bu muammo ustida qilingan ishlari keng qamrovli bo'lsa-da, bu atamaning kelib chiqishi(ya'ni uning etimologiyasi)ni aniqlashda yaxlit fikrga kelisha olmagan. Boshqa Yevropa tillaridagi “terminus”ning – chegara masalasi, bu tekshiruvchik narsa bo'lsa ham, termin so'zini, ya'ni to'g'ri dan to'g'ri termin so'zining ma'nosini anglatadi. Ammo hozirda termin deganda turli sohalarga oid turg'un ma'noli so'zlar tushuniladi.

Adabiyotlar

1. Ahmedov A. R. et al. Some Feedback About Linguistic Knowledge //Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. – 2022. – T. 3. – №. 5. – С. 125-131.
2. Vinogradov, V. V. О языке художественная литературы: Goslitizdat, 1959.S.149.
3. Усмонов С.Мирхамидов М., Насанов С.Юристнинг нутқ маданияти. – Т.: 2007. –1176..
4. Narxodjayeva X. Jarayon anglatuvchi terminlarning o'zbek tilida tutgan o'rni. – Toshkent: Fan, 2013- B.11.
5. Mardonova S., Asadov T. Neologisms of the author's speech and their structural semantic study in the poetry of Usman Azim //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2024. – T. 538. – С. 05015.
6. Yuldasheva D.N. Hozirgi o'zbek adabiy tili (1-kitob).– Buxoro: Bukhara Hamd Print, 2023.–140 b.
7. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Raupova L., Qurbonova M., Abuzalova M., Yuldasheva D. Hozirgi o'zbek tili. Darslik. – Buxoro: Durdona, 2021.–555 b.